

K stavebnímu vývoji kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři

Bývalá předměstská ves Hostivař, dnes součást Prahy 10, patří mezi ty výjimečné pražské lokality, které nebyly výrazně zasaženy moderní výstavbou. Byť obklopeno zástavbou sídlišního charakteru, zachovalo si jádro Hostivaře nepravidelnou, patrně středověkou dispozici, k níž neodmyslitelně patří i farní kostel.

Kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři je situován na levém břehu Botiče pod vrcholem svahu stoupajícího směrem k jihu. Odmyslíme-li si pozdější přístavby, tzn. předsíní na západní a sakristii na severní straně, máme před sebou prostou stavbu s obdélníkovou plochostropou lodí a půlkruhovou apsidou, zaklenutou konchou. Na základě tohoto půdorysu byl kostel odedávna řazen mezi venkovské románské kostely, jen jeho velikost vzbuzovala někdy určité pochybnosti.

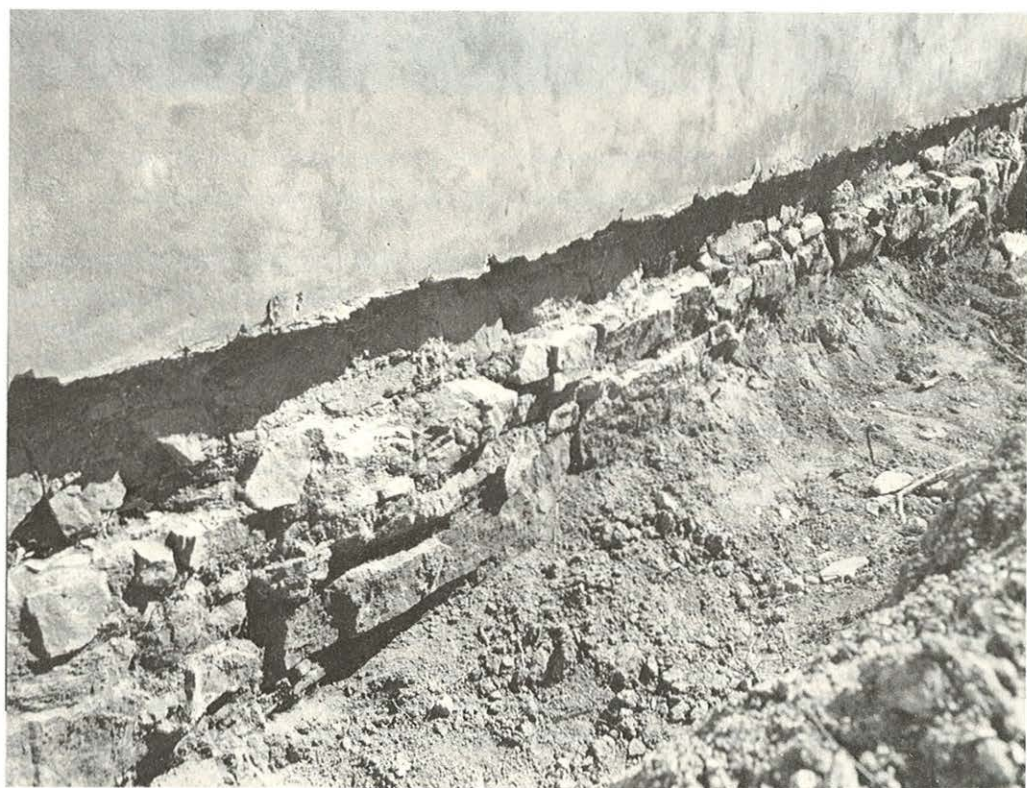
Vnější rozměry lodi dosahují totiž 17,80 m délky a 9,20 m šířky při síle zdiva 120 cm, takže vnitřní prostor měří přibližně 15,40 × 6,80 m. Apsida o vnějším průměru 7,10 m a vnitřním 4,70 m je otevřena do lodi jednou pravoúhle odstupněným vítězným obloukem s jednoduchou římsou, která probíhá pouze po rovnoběžkové partii ústupku. V západní části lodi je situována hudební kruchta, jejíž východní stěna je tvořena stlačeným klenutým obloukem spočívajícím na 70 cm širokých polopilířích, předstupujících 45 cm před vnitřní líce obou podélných stěn lodi. Kostel je dnes osvětlen čtyřmi polokruhovitě zaklenutými okny v jižní a třemi v severní stěně lodi. Do apsidy vede pouze v její ose nevelké střílnovité okénko s výrazně zešíkmenou špaletou, zužující se z 90 cm na necelých 20 cm. V severní stěně lodi spatřujeme hroditý pískovcový portál, jehož profilace tvořená mělkým okosením, výžlabkem přecházejícím v obloun a masívním prutem v pravoúhlém ústupku, zakončeném výrazným okosením, vyrůstá z pravoúhlého zešíkmeného soklu. Uvnitř portálu je druhotně umístěna renesanční náhrobní deska.

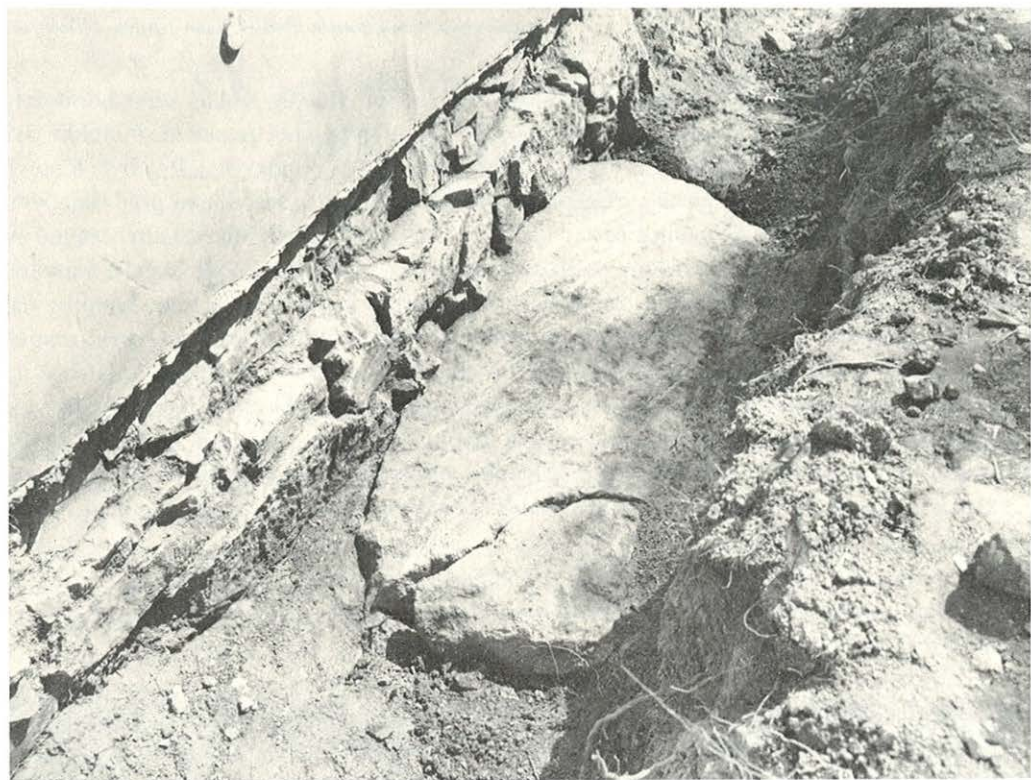
V uplynulých letech prošel kostel rekonstrukcí, během níž byla nově omítnuta vnější fasáda a byly provedeny i úpravy v interiéru. Stavební práce realizovalo výrobní družstvo Stavba Praha, investorem celé akce byla VHMP VÚS.

V červnu 1984 byli pracovníci archeologického odboru Pražského střediska (od 1. července 1989 Pražského ústavu) při náhodném setkání se zaměstnanci VD Stavba Praha, pracujícími v Hostivaři, upozorněni na existenci výkopu kolem kostela a na nález velké pískovcové desky v jeho těsném sousedství. Hned druhý den po ohlášení byla posouzena situace na místě a provedena dokumentace zaznamenaného stavu.

Kolem celého kostela byla stavební organizací vyhloubena rýha pro izolaci zdiva horní partie základů. Na západní a severní straně lodi byl výkop proveden pouze do hloubky asi 30 cm a odhaloval jen nevysoký pás neomítnutého zdiva. Veškeré odkryté zdivo bylo lomové a představovalo základovou partii stavby, tvořenou jen nepatrně vystupujícím předzákladem, místy dokonce vertikálně lícujícím s částí nadzemní. Odhalené základy sakristie byly stejně jako západní předsíň zřetelně přízděny na spáru k základům obvodní zdi lodi kostela. Samotné základové zdivo severní stěny lodi probíhalo bez přerušení nebo svislých spár, které by naznačovaly korekce rozměrů svatyně během jejího vývoje. Rýha kolem apsidy byla rovněž mělká a silná vrstva malty neumožňovala zjištění charakteru zdiva. Čitelnější byla situace na jižní straně lodi kostela, kde vyhloubená rýha zasahovala do hloubky až 60 cm při šíři více než 1 m. Odkryté zdivo reprezentovalo zhruba 20 cm vysoký pás původně nadzemní partie stavby a v průměru 30 cm vysoké partie základů s předzákladem vystupujícím o asi 10 cm. Základová spára kostela nebyla nikde ani zdaleka dosažena. Základové i nadzemní zdivo mě-

Spodní partie lomového křemencového zdiva s mírně vystupujícím předzákladem ve střední části jižní stěny lodi kostela. Pohled od jihozápadu.

Pískovcová náhrobní deska zasahující pod předzáklad jižní stěny lodi kostela. Pohled od jihozápadu.

lo zřetelně lomový charakter a rovněž v celé délce jižní stěny lodi se vyznačovalo jednotným průběhem bez vertikálních spár (obr. na s. 47). Celý výkop byl realizován v překopaném hrbitovném horizontu, v němž nebylo možné rozeznat odlišitelné vrstvy historického nadloží.

V rozmezí vzdálenosti 370—600 cm od jihovýchodního nároží lodi kostela byla na dně vyhloubené rýhy zachycena rozměrná deska z tmavého, do červena zbarveného pískovce. Její délka činila 226 cm, šířka kolísala mezi 70—80 cm a výška stoupala z 10 na 18 cm. Jihozápadní roh desky byl od zbylé části oddělen výraznou čerstvou prasklinou. Svou podélnou osou byla deska orientována téměř shodně s orientací kostela a její severní hrana ve větší části své délky zasahovala mělce pod lícovou partii předzákladu jižní stěny lodi. Povrch desky byl jen hrubě zarovnan a nebyly na něm zjištěny stopy po původním oprácvování či výzdobě. Rovnoběžné rýhy lehce odkloněné od podélné osy byly zcela nového původu a byly způsobeny mechanismem, který tuto část výkopu hloubil (obr. na s. 102). Dnešní úroveň terénu v místě desky dosahovala nivelety 243,50 m, rovina předzákladu 243,28 m a povrch desky 242,91 m n. m. Vzhledem k hmotnosti odkryté desky i s ohledem na to, že výkop hlouběji nepokračoval a tedy ji neohrožoval, byla deska ponechána na místě a pouze fotograficky a měřicky zdokumentována.

Spodní partie jihovýchodního nároží lodi kostela s druhotně použitou pískovcovou náhrobní deskou. Pohled od jihovýchodu.

Mezi jihovýchodním nárožím lodi kostela a jižním výběhem půlkruhové apsidy neodpovídaly základy stavby striktně nadzemnímu půdorysu. V základové partii, která šikmo nepravidelně přetínala nevelký výklenek mezi jižní částí východní štítové zdi lodi a jižním výběhem apsidy, byly použity rozměrnější lomové kameny a mezi nimi další mohutná pískovcová deska, tentokrát umístěná delší osou ve směru S—J (obr. na s. 103). Použitým materiálem v případě obou desek byl hrubozrnný železitý pískovec až slepenec, který může pocházet buď z těsného jihozápadního sousedství vsi nebo z míst vzdálených necelý kilometr východně od Hostivaře, kde se vyskytují denudační zbytky bazálních křídových sedimentů se souvrstvím železitých pískovců a slepenců. Nadzemní i základové zdivo kostela bylo tvořeno lomovými křemenci, pocházejícími zřejmě z nedalekých míst jejich výskytu, tvořících souvislý pruh, táhnoucí se jižně od lokality ve vzdálenosti cca 500 m.¹

Výsledky relativně nenáročné a rychle provedené záchranné akce, která ani v nejmenším nenarušila průběh stavebních prací, je možné shrnout do dvou základních závěrů:

1. Veškeré zdivo obdélné lodi kostela, odhalené výkopem, je stejného lomového charakteru bez zjištění jakýchkoliv spár a nasvědčuje jednorázovému vzniku stavby. Sakristie a západní předsíň byly přizděny dodatečně.

2. Dvě rozměrné pískovcové desky je možné interpretovat jako desky náhrobní. První z nich je zřejmě dochována ve svém původním uložení, čemuž nasvědčuje její orientace a je s největší pravděpodobností stratigraficky starší než stavba kostela. Kromě zřetelného, byť nehlubokého přesahování jižního lince předzákladu přes severní hranu desky, které by jen s největšími obtížemi mohlo vzniknout při dodatečném přiložení desky k odhaleným základům stavby, hovoří pro chronologickou prioritu desky i výškový rozdíl mezi jejím povrchem a úrovní předzákladu. Vzhledem k předpokládanému uložení náhrobní desky na povrchu tehdejšího terénu byl kostel stavěn až v době, kdy byla úroveň v inkriminovaném místě téměř o 40 cm vyšší. Druhá deska byla použita druhotně jako stavební materiál. Obě desky dokládají existenci pohřebiště v době před výstavbou dnešního kostela.

Dříve než budeme uvedené závěry konfrontovat s dosavadními názory na stavební vývoj kostela, věnujme pozornost historii celé lokality.

Příhodné přírodní podmínky vedly k intenzivnímu osídlení zdejší oblasti od neolitu do doby římské.² Dominantním terénním útvarem je zde hostivařské hradiště s těžištěm nálezů z konce doby halštatské, kdy pravděpodobně vzniklo i zdejší opevnění, které bylo později znovu využito ve střední době hradištní, převážně na počátku 9. století.³ Systematické sledování lokality v 60. a 70. letech nezaznamenalo osídlení současně se slovanskou fází hradiště. Nálezy z prostoru vlastní vsi a jejího okolí pocházejí až z konce mladohradištního období a počátku středověku, tj. z 12.—13. století, a nálezy z této doby již zase chybí na hradišti.⁴ Doklady osídlení u Toulcova statku na jihozápadním okraji katastru obce mohou náležet k raně středověkému feudálnímu sídlu.⁵

V písemných pramenech zaznamenáváme existenci Hostivaře již po polovině 11. století. V dramatických událostech spojených s volbou biskupa Jaromíra utábořili se roku 1068 bratři knížete Vratislava II. Konrád, Ota a Jaromír, kteří na jeho výzvu přišli do Prahy, se svým vojskem na lukách u vsi Hostivaře (*castra fixerunt in pratis iuxta villam Gostivar*).⁶ Po záznamu v Kosmově kronice je i další zmínka kronikářského původu. Tzv. Mnich sázavský při líčení života a smrti zbožné Přibyslavy, manželky Hroznatovy, uvádí k roku 1132 její darování vsi Hostivaře s lesem, poli a lukami a vším majetkem a lidmi špitálu sázavského kláštera (*villam Goztivar cum silva adiacente, agris et pratis et omni proprietate sua, . . . nec non et omnem familiam suam*).⁷ Jednalo se tehdy zřejmě jenom o část vsi Hostivaře, zatímco její jiný díl byl koncem 12. století v šlechtickém držení. Dokládá to listina z roku 1185, kdy u příležitosti výměny polí v Záběhlicích vystupují mezi svědky písemného pořízení i blíže nejmenovaní „heredes de Goztivar“.⁸ Složitost pozemkové držby v Hostivaři v předhusitském období dále potvrzuje existence majetku pražské rodiny Rostů poprvé doložené v roce 1327⁹ a o rok později i polností vyšehradské kapituly.¹⁰ Největší část vsi však zřejmě patřila od Přibyslaviny donace sázavskému klášteru, jemuž náleží v roce 1362 v Hostivaři výměra 50 lánů, včetně základních řemeslnických provozoven a klášterního dvora.¹¹ Žádná z uvedených zpráv nehovoří o existenci kostela, i když z tohoto období již máme z církevních pramenů spolehlivé údaje o hostivařské farnosti. Rejstřík papežského desátku uvádí k roku 1352 a dále až do počátku 15. století stabilní platbu 18 grošů, což představuje lehce nadprůměrnou výši v říčanském děkanátu.¹² V letech 1355 a 1356 je uváděn nejmenovaný hostivařský farář¹³ a od roku

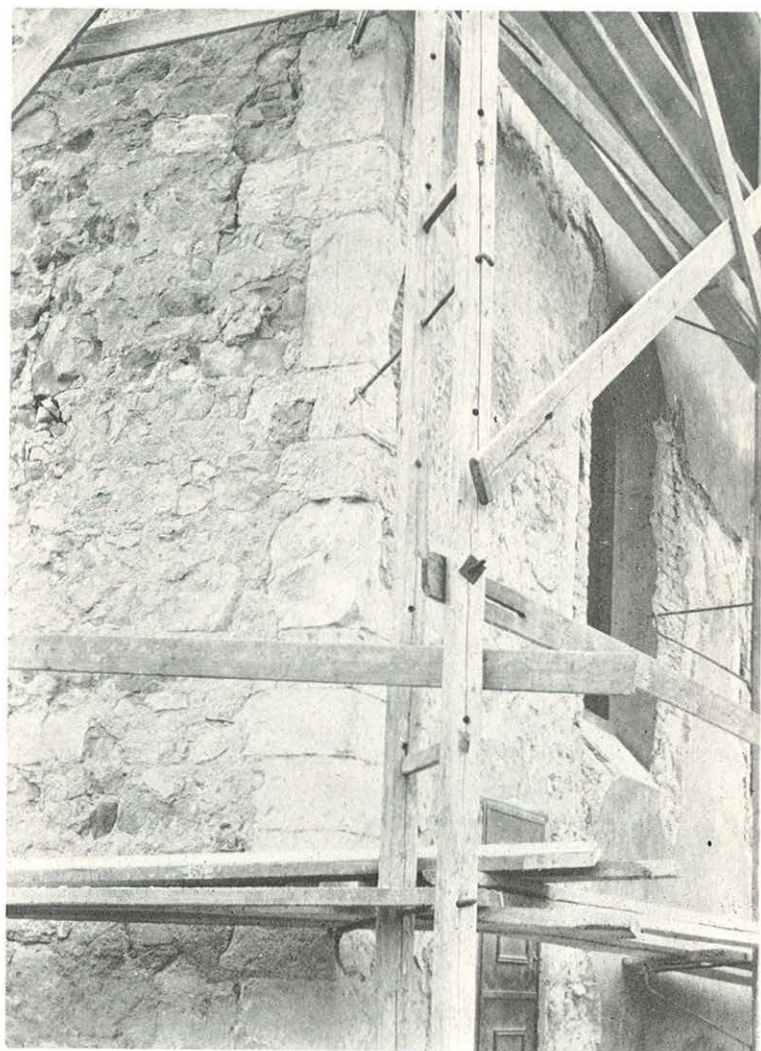
1365 známe jmenovitě jejich souvislou řadu od Mikuláše¹⁴ přes Jakuba, Zdeslava¹⁵ nazývaného též Zdeňkem¹⁶ a Tomáše¹⁷ až po Bartoloměje na počátku 15. století¹⁸. Ve všech případech, kdy je uváděno jmenování nového duchovního správce farností, vystupují jako patroni hostivařského kostela opati sázavského kláštera. Je tomu tak ještě i v pokročilém stadiu husitského hnutí v roce 1431 při uvedení faráře Jana z Lestkova¹⁹. Koupě jednoho lánu v Hostivaři hostivařským kostelem roku 1404 od sázavského kláštera²⁰ nenavádí příliš úzkým vazbám mezi nimi. Osudy Hostivaře a jejich obyvatel v husitském a pohusitském období již ponecháváme stranou.²¹

Písemně je tedy kostel v Hostivaři doložen až po polovině 14. století, od počátku pevně zařazen do farní sítě říčanského děkanátu. Jeho stavební podoba jej ovšem řadí do období mnohem staršího. Již roku 1857 se kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři v literatuře objevuje jako románský, kdy je tak zařazen na základě „okrouhlého presbyteria“. Tehdy je kostel popisován jako „již obnovený“.²² Další popis stavby pochází z roku 1868 s uvedením rozměrů obdélné lodi a hloubky apsidy. Důležité je upozornění na charakter zdiva, které je uváděno jako místy lomové a místy zděné z kvádrů. Antonín Baum rovněž zaznamenává rozsáhlé stavební úpravy provedené v roce 1864, kdy bylo nově upraveno sedm oken romanizujícího tvaru a kdy byly sníženy příkré štíty lodi, přičemž autor upozorňuje na existenci zvenku zazděného okénka v západním z nich. Pozornost je věnována i portálu z „přechodné doby“ 13. století, profilovanému „vykrouhlým žlábkem“ a „silným kulatým prutem, který na dvou románských sloupcích spočíval“. Do té doby zazděný portál byl odkryt rovněž při úpravách roku 1864 a při odkrývání byl značně poškozen. Tehdy byl tento portál znovu uzavřen zazděním náhrobníku, vyzdviženého z dlažby kostela.²³ Bernard Grueber v roce 1871 zařazuje hostivařský kostel mezi podřadnější románské stavby bez věží, které mohly sloužit jako hřbitovní kaple a popisuje jej jako zcela obnovenou stavbu bez výraznějších prvků s tím, že veškeré detaily byly zničeny²⁴. Roku 1888 vydané hodnocení stavby konstatuje jako chronologické kritérium pouze půlkruhovou apsidu. Autor Josef Neuwirth kostel chápe jako bazilikální stavbu použitou pro obyčejnou venkovskou svatyni jako v Tismicích a Proseku a jeho vznik klade na konec 12. století nebo na počátek 13. století. Severní stěnu kostela označuje za místo původního vchodu, upraveného z románského „v době přechodní“²⁵. Rozměry nepřiměřeně naddimenzované pro prostý venkovský románský kostel, které vedly k úvaze o užití bazilikální formy, vysvětluje na přelomu století Ferdinand J. Lehner možností dodatečného prodloužení lodi k západu. Podle výčtu staveb s analogickými rozměry předpokládá původní délku lodi 10 m. Upozorňuje na dochované románské okénko v ose apsidy a vznik kostela klade do doby prvních písemných zpráv o Hostivaři.²⁶ V dílech vydaných v letech 1907 a 1908 charakterizoval Antonín Podlaha kostel jako prostou románskou stavbu se zachovaným jediným románským okénkem a jeho vznik položil do 11. století. Portál na severní straně není blíže popsán, jen označen za pozdější gotický.²⁷ O hostivařském kostele se zmiňuje i August Sedláček a spojuje jeho vznik až s dobou držení vsi sázavským klášterem, tj. po roce 1132.²⁸ Další popis a hodnocení kostela následuje téměř po půl století z pera Anežky Merhautové. Celá stavba je interpretována jako románská i s eventuální původní emporou. Kostel je kladen na základě písemných zpráv do konce 11. či počátku 12. století s tím, že je-

ho podoba toto datování nevyklučuje. Severní portál je jen letmo zmíněn jako gotický.²⁹ S uvedeným datováním nesouhlasil Dobroslav Líbal, který vzhledem k užití lomového zdiva a armování nároží vysokými kvádry zařadil kostel do doby značně pozdější bez jejího přesného stanovení.³⁰ Jako raně gotickou stavbu 13. století charakterizují objekt autoři soupisu nemovitých památek Prahy v roce 1976. Portál uvádějí jako gotický bez konstatování chronologického vztahu ke kostelu.³¹ V nejnovějších dílech, věnovaných souhrnně románskému období, se A. Merhautová přidržuje svého datování do 11. století a uvažuje o možné existenci empory již v tomto období.³² Do 11.—12. století klade vznik kostela i Emanuel Poche v posledním vydání svého pražského průvodce.³³

Přehled dosavadních názorů tedy naznačuje, že datování vzniku kostela Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři kolísá v rozmezí 11.—13. století, přičemž většina autorů se přiklání ke starší dataci, ovlivněné pohřichu více písemnými zprávami o lokalitě než stavbou samou. Severní portál je bez výjimky hodnocen jako dodatečný zásah do organismu původní svatyně.

Rozměry lodi kostela (17,80 × 9,20 m) i nebývalý průměr apsidy (7,10 m) zpochybňují zařazení kostela do 11. století. Právě nápadná velikost lodi vedla již na konci minulého století k úvaze o bazilikální podobě stavby³⁴ či o jejím dodatečném prodloužení k západu.³⁵ Prvou domněnku je nutno odmítnout, protože pro existenci baziliky v Hostivaři postrádáme jakékoliv důkazy a právě abnormální průměr apsidy neponechává téměř žádný prostor pro existenci bočních lodí. Otázku následného prodloužení kostela je možné řešit pouze sondami — buď pod podlahou kostela, nebo pod jeho omítkami. Zatímco archeologický výzkum v kostele prováděn nebyl, příležitost ke stavebně historickému výzkumu se v poválečném období naskytla patrně dvakrát. V archivu fotografií oddělení dokumentace Pražského ústavu je pod číslem 384—395 uloženo 12 fotografií hostivařského kostela s krostou celodřevěného lešení a s výrazně narušenými omítkami, působícími na severní straně kostela dojmem stavebně historické sondy. Fotografie nejsou datovány a neznáme ani jejich autora, jen příslušnost do první tisícovky snímků archivu fotografií nasvědčuje jejich vzniku před vlastním ustavením instituce v roce 1960. Fotografie z činnosti Pražského ústavu byly číslovány od 1000 výše a nižšími čísly byly evidovány předtím vzniklé či shromážděné záběry.³⁶ Tehdejší opravu kostela tedy předpokládáme před rokem 1960. Druhou příležitostí nahlédnout na zdivo zbavené omítek byla rekonstrukce probíhající v letech 1978—1985. Po otlučení vnějších fasád byl kostel fotograficky dokumentován, fotodokumentaci se mi bohužel nepodařilo získat.³⁷ Z této nedávné akce jsem měl k dispozici pouze šest neprofesionálních záběrů vesměs z větších odstupů, čtyři z exteriéru a dva z interiéru, které pořídil a s nevšední ochotou zapůjčil Jindřich Voska, zaměstnanec VD Stavba Praha, který na rekonstrukci pracoval jako stavbyvedoucí. Nejlépe dokumentovanou částí kostela je jeho jižní strana, zachycená na sedmi starších záběrech z archivu Pražského ústavu.³⁸ Na uvedených snímcích není patrná žádná vertikální spára, která by nasvědčovala dodatečným rozměrovým úpravám kostela. Zdivo je lomové, jen nároží jsou armována rozměrnými, patrně opukovými kvádry s výraznými stopami kamenických nástrojů (obr. na s. 107). Na jižní stěně lodi jsou patrné zbytky rovněž zřejmě opukových ostění tří oken s pravděpodobně kolmou nebo jen mírně zešíkmenou špaletou. Umístění dochovaných fragmentů předpokládá existenci čtyř okenních otvorů s konstantní vzdáleností mezi nimi. Pů-

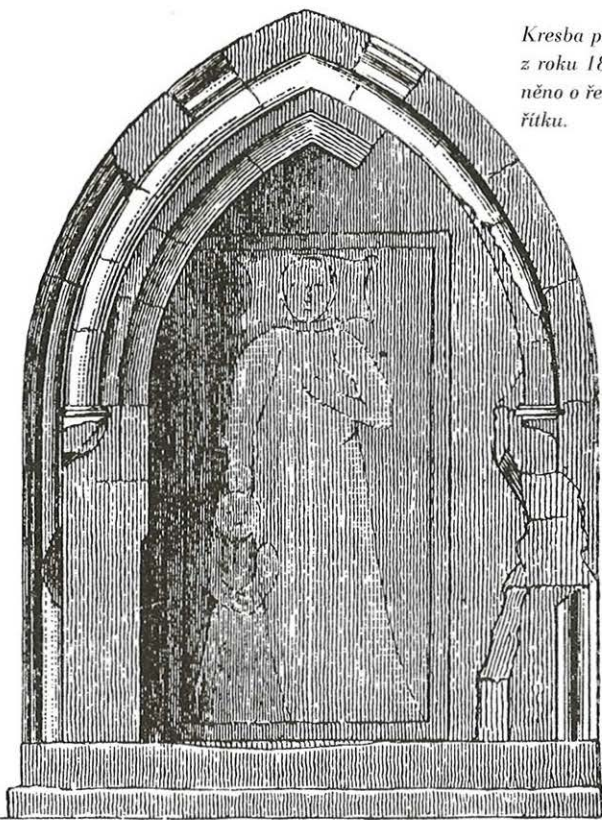

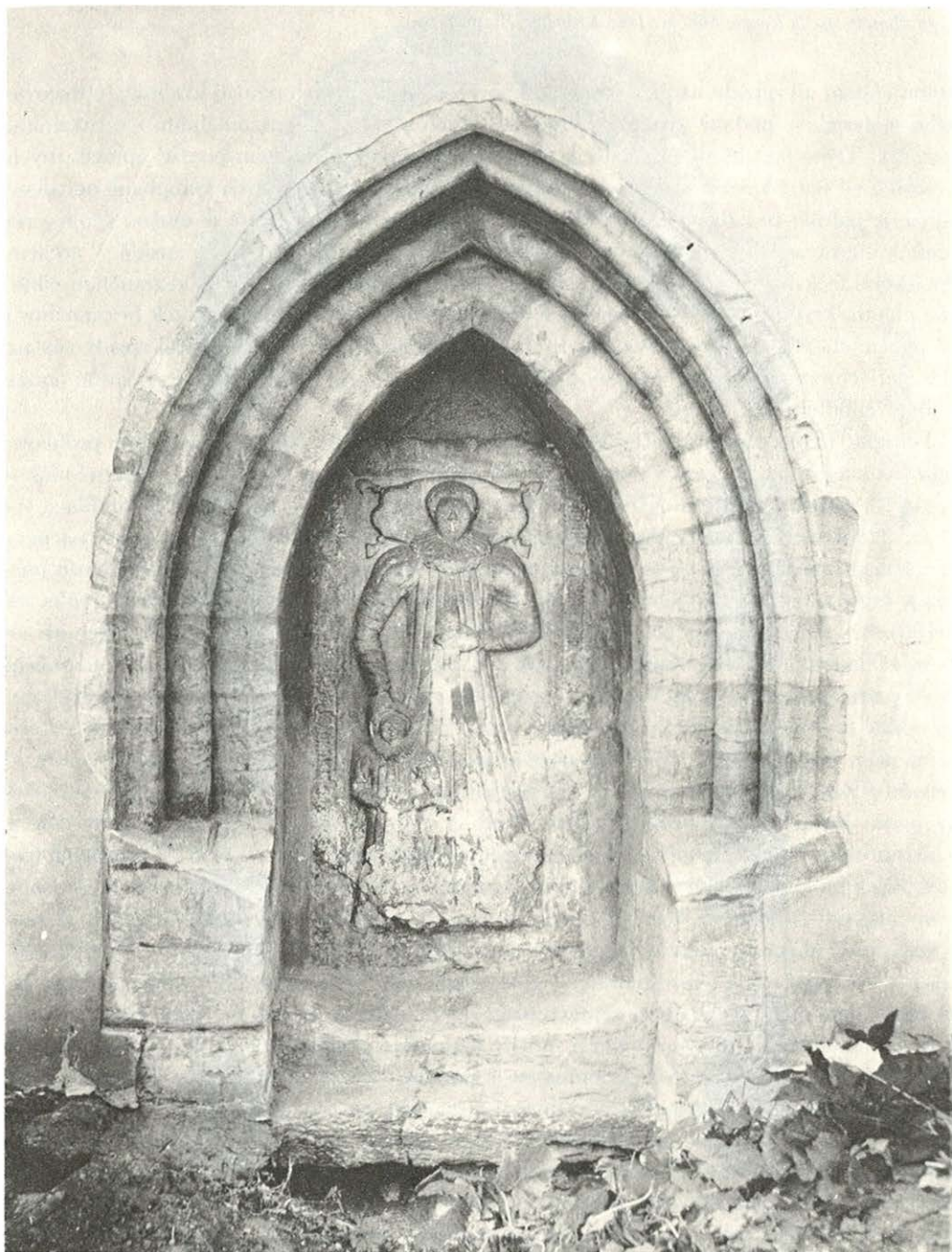
Jihozápadní nároží lodi kostela s opukovým nárožním armováním. V pozadí patrná západní část opukového ostění prvního původního okna od západu na jižní stěně lodi. Pohled od jihozápadu.

vodní interval byl asi pravidelnější než dnešní, v němž vzdálenost prostředních dvou oken je menší než jejich odstup od obou oken krajních. Nejblíže původnímu situování má třetí okno od západu, které zřejmě kompletně likvidovalo ostění svého předchůdce. Z prvního (obr. na s. 107) a druhého okna jsou zachována torza západní části ostění, ze čtvrtého východní. Horní partie vesměs chybí, jen u prvního a čtvrtého okna je možné sledovat lehké zakřivení, neumožňující však jednoznačně určit existenci hrotitého či půlkruhovitě oblouku. Špalety dnešních oken jsou bez výjimky z nízkých cihel a jejich poslední úprava souvisí s přestavbou

roku 1864.³⁹ Zůstává otázkou, zda dnešní okna nahradila původní otvory nebo již jejich do-
datečně upravenou formu. Záběr na jižní stěnu lodi kostela, který pořídil J. Voska, zazname-
náva v celé její délce mezi záklenkem oken a římsou téměř souvislé cihlové zdivo. Z ostatních
snímků je zřejmé, že analogický způsob zdění obou nároží byl použit i u severní stěny lodi.⁴⁰
Na severní straně kostela byla dále věnována pozornost okolí hrotyého portálu,⁴¹ zjišťující jak
lomové zdivo, tak i dodatečné cihlové úpravy zejména kolem horních partií portálu. Důleži-
tost kompletního odkrytí a dokumentování veškerého zdiva pro poznání stavebního vývoje
dokládá srovnání záběrů z archívu Pražského ústavu se snímky J. Vosky. Na záběrech jen
fragmentárně odstraněných omítek se těsně u východní strany portálu na severní straně a nad

*Kresba původního portálu v severní lodi kostela
z roku 1868 a řez profilací ostění. Vpravo dopl-
něno o řez dnešní profilací ostění ve stejném mě-
řítku.*

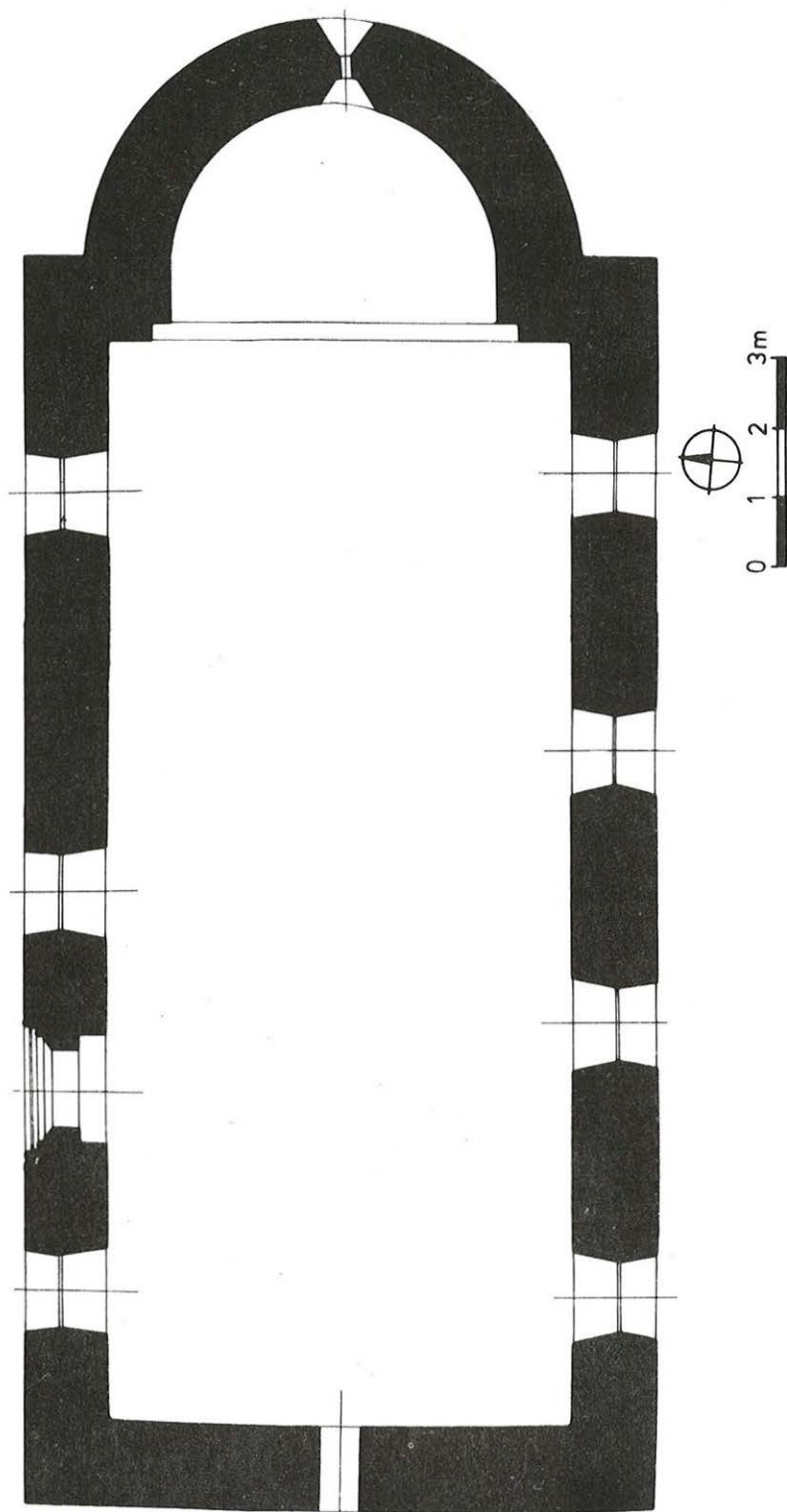

Dnešní stav pískovcového portálu v severní lodi kostela se zazděnou renesanční náhrobní deskou. Pohled od severu.

třetím oknem od západu na jižní straně lodi jeví v malých úsecích použití kvalitnější opracovaného materiálu v podobě blízké kvádríkům s téměř shodnými horizontálními i vertikálními rozměry. Tento fakt by mohl svádět k úvahám o možném druhotném použití opracovaných kvádríků ze starší kamenné stavby. Na snímcích J. Vosky, zachycujících kompletně odhalené zdivo, je patrné, že zdivo kvádríkového typu je právě v partiích, které je možno spojit s recentními úpravami kostela. Dostatečná pozornost nebyla bohužel věnována apsidě. V archivu Pražského ústavu je zařazen jediný záběr,⁴² který zaznamenává částečně odstraněnou cihlovou plentu, kryjící zřejmě celou apsidu a pod ní několik vrstev starších omítek bez možnosti posouzení charakteru zdiva. Dva snímky J. Vosky naznačují, že na větší partii apsidy zůstala část starších omítek, značně narušené zdivo se zazdívkou (mladšího?) okna je patrné pouze u jihovýchodního nároží lodi.

Věnujme nyní pozornost severnímu portálu (obr. na s. 109). Některé prvky jeho profilace, zejména masivní kulatý prut v pravoúhlém ústupku, svědčí pro jeho zařazení poměrně hluboko do 13. století. Nedůvěru ovšem vzbuzuje pravoúhlý zešíkmený sokl, z něhož profilace vyrůstá, a dokonalý stav portálu, nekorespondující s Baumovou informací o jeho značném narušení při opravě roku 1864. Důležitým pramenem pro posouzení otázky původnosti portálu je kresba, pořízená po jeho odhalení⁴³ a zobrazující jej v pohledu i řezu profilací (obr. na s. 108). Na první pohled je patrné, že kromě výrazného porušení se od dnešního stavu liší ve dvou základních prvcích. Profilace rámuje celý portál bez jakéhokoliv soklu a na ukončení svislé partie masivního prutu v ústupku spatřujeme zřejmě pozůstatky talířových prstenců nebo relikty krycích desek hlavic složitějšího tvaru. Z publikované kresby jasně vyplývá, že přinejmenším podstatná část dnešního portálu musela být vyměněna. Dnes osazený portál je vytesán z jemně slídnatého pískovce s proměnlivou zrnitostí, v němž jsou rovnoběžně uloženy partie jemnozrnné a hrubozrnnější, které se nepravidelně střídají. Ve stejném směru v něm probíhá rezavé šmouhování od vysrážených kyslíčníků železa. Všech 22 použitých pískovcových bloků představuje zcela totožný materiál, který se odlišuje od pískovce či slepenice dvou nízkých stupňů, na kterých portál spočívá. V jejich případě jde u spodního stupně o tmavorudě zbarvený železitý slepenec a u horního stupně o železitý pískovec obdobného odstínu. Materiál stupňů koresponduje s nalezenými náhrobními deskami a patrně pochází jako ony z nejbližšího okolí obce, zatímco pískovec použitý na portálu má svůj původ v poněkud větší vzdálenosti a jeho nejbližší možný výskyt lze předpokládat v okolí Hloubětína.⁴⁴ Při podrobném porovnání těch nemnoha partií portálu, které na Baumově kresbě zachovávají kompletní profilaci s ostatními částmi dnešního portálu, nebyly zjištěny žádné rozdíly v použitém materiálu a naopak konstatovány stopy po opracování tímž kamenickým nástrojem. Z těchto důvodů je třeba celý portál označit za ne zcela přesnou repliku portálu původního.⁴⁵ Při úvahách o stáří památky pak je nutné vycházet z Baumovy kresby. Sloupek v pravoúhlém ústupku mohl být i volný, rozsáhlé narušení spodních partií portálu nedovoluje řešit otázku podoby patky, kterou je možné předpokládat.⁴⁶ Portál lze zařadit do skupiny, kterou Václav Mencl označuje za cistercký typ portálu, který se kolem poloviny 13. století vyskytoval v téměř celých Čechách.⁴⁷ Nejbližší analogii profilace patrně představuje portál kostela sv. Voršily v Újezdci u Bělčic, datovaný do 40. let 13. století.⁴⁸

Rekonstruovaný půdorys kostela v době kolem poloviny 13. století.

K relikvům původní podoby lodi kostela je možné počítat i dnes zazděné nevelké obdélné okénko v západním štítě stavby. Jeho vnitřní ostění je tvořeno opukovými kvádry opracovanými stejným způsobem jako kvádry na nárožích. Kolem okénka jsou na půdě kostela čtyři nápisy vyryté do hlazených omítkových ploch, upomínající na opravy objektu.⁴⁹

Shrneme-li naše poznání kostela Stěti sv. Jana Křtitele v Hostivaři, je nutné tak učinit odděleně pro jeho dvě základní části. Rozměrná obdélná loď před námi zřetelně vystupuje jako nekomplikovaná stavba vyzděná z místních křemenců lomového charakteru, doplněná v exponovaných partiích pečlivě opracovanými opukovými kvádry. Ty tvoří všechna nároží lodi, triumfální oblouk mezi lodí a apsidou⁵⁰ a rámuji i veškeré odkryté starší okenní otvory. Máme tím na mysli vnitřní ostění dnes zazděného okna v ose západního štítu lodi i fragmenty oken v jižní stěně. Na základě fotografií č. 386 a 391, které je možné sesadit v jediný záběr, zaznamenávající celou jižní fasádu, lze (za předpokladu pravidelného uspořádání) rekonstruovat šířku původních oken a jejich rozmístění. Jednotlivá okna byla patrně 120 cm široká a interval mezi nimi činil přibližně 270 cm, krajní okna byla vzdálena od obou nároží asi 250 cm. Jejich špaleta byla pravděpodobně jen mírně zešíklá. Na rozdíl od jižní fasády nemáme u severní žádný spolehlivý doklad o původních okenních otvorech. Pouze fakt, že v jižní stěně okna respektují počet a rámcově i umístění oken původních, dovoluje vyslovit jinak nepodloženou domněnku, že tomu tak bylo i ve stěně severní a předpokládat zde tři okenní otvory zhruba na místě dnešních. Vstup do kostelní lodi je možné ztotožnit s hrotitým portálem, jehož původní podoba spolu se způsobem zdění a značnými rozměry stavby dovoluje zařadit vznik lodi do doby kolem poloviny 13. století.⁵¹ Této dataci by odpovídala i strmější forma obou štítů, dodatečně snížených za úprav v roce 1864. Polopilíře v západní části interiéru objektu mohou rovněž pocházet z uvedeného období a v tom případě by dokládaly existenci empor. Ověření stáří této partie stavby by bylo možné jednak stavebně historickým průzkumem polopilířů, jednak archeologickým výzkumem, zaměřeným na zjištění existence předpokládané střední podpory empory (obr. na s. 111).

Podstatně torzovitější jsou naše znalosti apsidy kostela. Charakter zdíva vlastně neznáme a jediným výraznějším detailem je románské střílnovité okénko. Za těchto okolností bude zřejmě nejpravděpodobnější předpoklad, že velká apsida je organickou součástí obdélné lodi a že celý kostel v této podobě vznikl kolem poloviny 13. století. Stav našeho poznání této části kostela nedovoluje ovšem její jednoznačné určení a poskytuje i prostor k dalším vývojovým eventualitám. Jednou z nich je i hypotéza, že půlkruhová apsida v sobě může skrývat zbytek starší rotundy, představující ve druhé stavební etapě presbytář zvětšeného kostela. Průměr dnešní apsidy (7,10 m) velikostí této možnosti odpovídá, nápadná je i její výška a římsa v téměř totožné úrovni s římsou lodi. Archaicky vyhlíží i značná nepravidelnost zdíva apsidy, patrná i přes nové omítky, a v podstatě kónicky se zužující ve své horní partii.⁵² Zcela nepatrná torza kvádrkového zdíva na lodi kostela pak svádí k úvaze, že kvádrkové zdivo popisované Baumem⁵³ mohlo být zjištěno právě na apsidě.⁵⁴ Pozůstatky pohřebiště s pískovcovými náhrobními deskami, odkryté záchrannou archeologickou akcí a chronologicky předcházející stavbu dnešní lodi kostela, mohou být další indicií pro existenci staršího sakrálního objektu.⁵⁵ Ověření teorie o existenci starší rotundy lze dosáhnout pouze novým

stavebně historickým průzkumem apsidy nebo archeologickým výzkumem východně od ní, kde je teoreticky možné zachytit torzo předpokládané apsidy rotundy. Pod podlahou kostela se může skrývat spodní část západní partie rotundy. Jak bylo výše uvedeno, pravděpodobnější eventualitou stavebního vývoje hostivařského kostela je jeho jednorázový vznik v polovině 13. století v podobě rozměrné stavby s obdélnou lodí a půlkruhovou apsidou. Hypotézu o existenci starší rotundy je třeba spíše chápat jako upozornění na další otázky, které za současného stavu dokumentace z nedávné rekonstrukce kostela zodpovědět nelze, a jako přípravu pro fundované posouzení vývoje svatyně při příští příležitosti, která by neměla být promarněna.⁵⁶

POZNÁMKY

- 1 Za určení hornin a jejich provenience děkuji RNDr. Janu Zavřelovi, který se záchranné akce a dokumentace zúčastnil spolu s PhDr. Michalem Trymlem.
- 2 Mašek, N.: Neolitické a eneolitické sídliště v Praze 10 — Hostivaři, *Archaeologica Pragensia* 2, 1981, s. 5 — 41.
- 3 Mašek, N.: Nové poznatky o hostivařském hradišti, *Archaeologica Pragensia* 1, 1980, s. 167 — 173.
- 4 Tamtéž, s. 167, 169.
- 5 Klápště, J. — Smetánka, Z. — Dragoun, Zv.: Příspěvek ke studiu zemědělského zázemí středověké Prahy, *Archeologické rozhledy* XXXV, 1983, s. 408.
- 6 *Fontes rerum Bohemicarum* II, *Kosmův letopis český s pokračovateli*, ed. Emler J., Praha 1874, s. 99.
- 7 Tamtéž, s. 258.
- 8 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, ed. Friedrich G., Praha 1904, č. 308, s. 278.
- 9 Tomek, V. V.: Dějepis města Prahy I, Praha 1855, s. 311.
- 10 *Regesta diplomata nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* III, ed. Emler J., Praha 1890, č. 1477, s. 577.
- 11 *Libri erectionum* I, ed. Borový C., Praha 1875, č. 68, s. 36.
- 12 *Registra decimarum papalium*, ed. Tomek V. V., Praha 1873, s. 41.
- 13 *Libri confirmationum* I/1, ed. Tingl F. A., Praha 1867, s. 2, 7, 9.
- 14 *Libri confirmationum* I/2, ed. Emler J., Praha 1874, s. 70.
- 15 *Libri confirmationum* II, ed. Tingl F. A., Praha 1868, s. 82.
- 16 *Visitační protokol pražského arcijáhenství pražského arcijáhna Pavla z Janovic z let 1379—1382*, ed. Hlaváček, I. — Hledíková, Z., Praha 1973, s. 286. Zde je také uvedena k r. 1380 zmínka o existenci tvrze, vztahující se zřejmě k objektu v r. 1362 označeném jako dvůr.
- 17 *Libri confirmationum* V/2, ed. Tingl F. A., Praha 1866, s. 280.
- 18 *Libri confirmationum* VI, ed. Emler J., Praha 1883, s. 119.
- 19 *Libri confirmationum* VIII, ed. Emler J., Praha 1889, s. 168.
- 20 Merhout, C.: Dějiny farní osady Hostivaře, *Method* XXVI, 1900, s. 106.
- 21 Přehled podává Merhout, C.: Dějiny farní osady Hostivaře II, *Method* XXVII, 1901, s. 58—61 a Sedláček A.: Hrad, zámek a tvrze Království českého XV, Praha 1927, s. 237.
- 22 Wocel, J. E.: Kostely románského slohu v Čechách, *PA* II, 1857, s. 120.
- 23 Baum, A.: Procházky po okolí Pražském, *PA* VII, 1868, s. 139.
- 24 Grueber, B.: *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen*, Viedeň 1871, s. 44.
- 25 Neuwirth, J.: *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen bis zum Aussterben der Přemysliden*, Praha 1888, s. 217 n.
- 26 Lehner, F. J.: Farní kostel Stětí sv. Jana Křtitele v Hostivaři, *Method* XXI, 1895, s. 25 n. Týž: Dějiny umění národa českého I/I, Praha 1903, s. 255 n.
- 27 Podlaha, A.: Posvátná místa Království českého I, Praha 1907, s. 244. Týž: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém* XXVIII, Praha 1908, s. 13.

- 28 Sedláček, A.: o. c., 1927, s. 237.
- 29 Merhautová, A.: Raně středověká architektura v Čechách, Praha 1971, s. 248 n.
- 30 Líbal, D.: Recenze A. Merhautové, Raně středověká architektura v Čechách, Umění XXII, 1974, s. 173.
- 31 Čerovský, J. — Kaše, J. — Kotalík, J. T.: Nemovitě kulturní památky hlavního města Prahy, Praha 1976, s. 321.
- 32 Merhautová, A. — Třešník, D.: Románské umění v Čechách a na Moravě, Praha 1983, s. 90; Merhautová, A. in: Dějiny českého výtvarného umění I/1, Praha 1984, s. 51.
- 33 Poche, E.: Prahou krok za krokem, Praha 1985, s. 348.
- 34 Viz poznámku 25.
- 35 Viz poznámku 26.
- 36 Za upozornění na způsob evidence negativů děkuji dr. Hubertu Ječnému.
- 37 Uvedené fotografie nejsou dnes uloženy ani v archivu fotografií Pražského ústavu ani u investora rekonstrukce VHMP VÚS, ani na hostivařském farním úřadě a nevlastní je ani VD Stavba Praha. Další fotodokumentace kostela po odstranění omítek byla prováděna pracovníky Muzea hlavního města Prahy, ale ani zde nebyly snímky vzhledem ke krátkému termínu pro odevzdání článku do tisku nalezeny. Všem pracovníkům uvedených institucí děkuji za snahu a ochotu, se kterou mi vyšli vstříc, byť s negativním výsledkem.
- 38 Fotografie č. 384, 386, 387, 389 — 391, 394.
- 39 Lehner, F. J.: o. c., 1895, s. 26.
- 40 Fotografie č. 385, 388 a 392.
- 41 Fotografie č. 388 a 395.
- 42 Fotografie č. 393.
- 43 Baum, A.: o. c., 1868, obr. 6.
- 44 I v tomto případě vděčím za určení hornin a jejich provenience RNDr. Janu Zavřelovi.
- 45 Pokusíme-li se zjistit, kdy byl původní portál vyměněn, je třeba znovu vyjít z Baumovy kresby, která zaznamenává uvnitř portálu zazděný náhrobník, tedy stav po opravě v r. 1864. Další úpravy zmiňuje A. Podlaha k r. 1893, kdy bylo otevřeno původní okénko v ose apsidy a v kostele instalováno nové zařízení. O stejné akci zřejmě informuje F. J. Lehner v roce 1895 slovy: „Za nynějšího děkana kostel zvláště ve východní části obrozen ve stylu přesně původním“. Při těchto úpravách byl zřejmě vyměněn i portál. Nepřímým dokladem může být absence zmínky o portále v Soupise památek, vydaném r. 1908, kdy zřejmě byla nedávná výměna dosud v povědomí současníků včetně nedodržení tvarosloví portálu.
- 46 Za cenné připomínky k hodnocení portálu děkuji JUDr. J. Varhaníkovi a ing. J. Sommerovi.
- 47 Mencl, V.: Vývoj středověkého portálu v českých zemích, Zprávy památkové péče XX, 1960, s. 24.
- 48 Tamtéž, s. 24, obr. 27; Kuthan, J.: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1977, s. 120, 243.
- 49 Zřetelně čitelné jsou nápisy vzpomínající na opravu r. 1864 a r. 1958. V tomto roce tedy byly zřejmě pořízeny fotografie č. 384—395 v archivu Pražského ústavu. Zbývající data se mi v nedostatečném osvětlení nepodařilo identifikovat.
- 50 Jsou zřetelně patrné na jižní straně triumfálního oblouku na jednom ze dvou interiérových snímků J. Vosky.
- 51 V rámci své práce věnované otázkám venkovských kostelíků ve východní části pražského okolí a otištěné rovněž v tomto svazku sborníku Staletá Praha dospěl nezávisle k obdobným závěrům o hostivařském kostele Jan Sommer.
- 52 Obvodové zdivo apsidy výškově přesahuje úroveň její klenby (při nasazení klenby až o 2 m, nad jejím vrcholem o necelý 1 m), jeho charakter je na půdě kostela zcela skryt pod novými omítkami.
- 53 Baum, A.: o. c., 1868, s. 139.
- 54 Očiti svědkové se v názorech na výskyt kvádrického zdiva na apsidě kostela liší.
- 55 Na tomto místě je třeba upozornit, že existence staršího pohřbívání u románského kostela nemusí nutně znamenat i existenci starší sakrální stavby. V nedávné době bylo zjištěno u kostela sv. Vavřínce na Malé Straně (Tryml, M.: Praha 1 — Malá Strana, Hellichova ulice, Kronika PSH XXI, v tisku) a u kostela sv. Jana Křtitele v Oboře (Dragoun, Zd.: Archeologický výzkum rotundy sv. Jana Křtitele pod Pražským hradem v r. 1986 a 1987, Archaeologia historica 13, v tisku), aniž archeologický výzkum zachytil stopy staršího kostela.

- 56 Krátce po odevzdání příspěvku do tisku mi byla poskytnuta příležitost k seznámení s fotodokumentací hostivařského kostela v Muzeu hl. m. Prahy. Uvedené fotografie zcela korespondují se skutečnými pozorovatelnými na snímcích z opravy roku 1958 a záběrech J. Vosky. I v tomto případě je možné konstatovat na apsidě kostela přítomnost zděné pleny a starších omítek, které nedovolují posoudit charakter zdiva. Za zpřístupnění fotodokumentace děkuji PhDr. Václavu Humlovi, CSc.